

คอลัมน์ "จากท่าพระจันทร์ถึงสนามหลวง"
ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันศุกร์ที่ 20 ตุลาคม 2538

เวนิสตะวันออก

รังสรรค์ ทัศนะพรพันธุ์

กรุงเทพฯ ได้สมญานาม 'เวนิสตะวันออก' กลับคืนมาอย่างสมภาคภูมิในฤดูฝนปี 2538

ผมไม่ได้คิดถึง 'เวนิสตะวันออก' นานหลายปีแล้ว แม้เมื่อพายุโหมกระหน่ำประเทศไทยในเดือนกันยายน 2538 กรุงเทพฯ มิได้รับผลกระทบมากนักในขั้นแรก ภาวน้ำท่วมอย่างรุนแรงปรากฏในชนบทภาคกลาง ไร่นาสาโทเสียหายเป็นอันมาก เกษตรกรที่สิ้นเนื้อประดาตัวเพราะน้ำท่วมมีจำนวนไม่น้อย หนังสือพิมพ์บางฉบับรายงานข่าวการฆ่าตัวตายของชาวบ้านที่ประสบภาวะทุกข์เข็ญครั้งนี้

แต่แล้วเมื่อพายุฝนโหมกระหน่ำติดต่อกันนานนับเดือน ประกอบกับน้ำทะเลหนุนเนื่องกรุงเทพฯ ค่อยๆ จมสู่ใต้บาดาล สภาพถนนเจ็มนองด้วยน้ำเริ่มกลายเป็นภาพชินตา เมื่อเข้าสู่เดือนตุลาคม รถยนต์ที่ตายคาถนนมีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ผู้คนที่ขับรถออกจากบ้านต้องเผชิญกับภาวะการเสี่ยงว่าจะประสบสภาพน้ำท่วมจนรถตายกลางถนนหรือไม่ ถนนบางสายปลดรถยนต์ เนื่องจากไม่มีรถยนต์คันใดกล้าฝ่าข้ามไป ในถนนสายเหล่านี้เด็กๆ จะพากันออกมาเล่นน้ำเป็นที่สนุกสนาน

ภาพเช่นที่กล่าวถึงนี่เองที่ทำให้ผมนึกถึง 'เวนิสตะวันออก'

ชื่อ 'เวนิสตะวันออก' (Venice of the East) มาจากแห่งหนใด เป็นเรื่องที่ผมไม่รู้ แต่ผมก็ค้นไม่พบว่า ใครเป็นผู้ขนานนามกรุงเทพฯ ว่าเป็น 'เวนิสตะวันออก' ผู้ขนานนามเช่นนี้ย่อมต้องเป็นชาวต่างชาติโดยมีพักต้องสงสัย

อย่างไรก็ตาม ผมกลับค้นพบว่า สมญานาม 'เวนิสตะวันออก' มีผู้ให้แก่กรุงศรีอยุธยา มาก่อนแล้ว นิโกลาส์ แกร์แวร์ส์ (Nicholas Gervaise) เปรียบเปรยเช่นนี้ในหนังสือชื่อ *Histoire naturelle et politique du royaume de Siam* (Paris : Claude Barbin, 1688) ฉบับภาษาอังกฤษแปลโดย H.S. O' Neille ชื่อ *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*

(Bangkok : Siam Observer Press, 1928) ฉบับภาษาไทยแปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร ชื่อ *ประวัติ ศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม* (สำนักพิมพ์ก้าวหน้า 2506 เนื้อความที่กล่าวถึงเวนิสอยู่ในหน้า 37)

เหตุใดกรุงศรีอยุธยาจึงถูกเปรียบเทียบกับเป็น 'เวนิสตะวันออก' ?

นครเวนิสแห่งประเทศอิตาลีประกอบด้วยเกาะแก่งต่างๆมากกว่า 100 เกาะ ในทะเลอะเดรียติก (Adriatic Sea) มีอาณาเขตจรดเทือกเขาแอลป์ทางตะวันตกเฉียงเหนือ และทะเลอะเดรียติกทางตะวันออกเฉียงใต้ มีคลองใหญ่ชื่อ Canal Grande ผ่านเมืองออกเป็น 2 ส่วน เวนิสเป็นนครรัฐที่รุ่งเรืองตั้งแต่ปลายยุคกลาง ด้วยเหตุที่เป็นจุดเชื่อมระหว่างตะวันตกกับตะวันออก ในยุคสมัยที่การค้าทางทะเลยังไม่รุ่งเรือง การขนส่งสินค้าระหว่างยุโรปกับเอเชียอาศัยทางบกเป็นสำคัญ และต้องผ่านเวนิสซึ่งเป็นจุดแลกเปลี่ยนสินค้า แต่แล้วเมื่อพวกเติร์กยึดครองนครคอนสแตนติโนเปิล ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 15 ได้ สถานการณ์เริ่มแปรเปลี่ยนไป อาณาจักรออตโตมันรุกล้ำดินแดนของเวนิสเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ยิ่งเมื่อนักเดินเรือชาวโปรตุเกสค้นพบ เส้นทางเดินเรืออ้อมแหลมกู๊ดโฮปไปสู่เอเชียด้วยแล้ว ในไม่ช้าการค้าทางทะเลก็ล้ำหน้าการค้าทางบก การลดความสำคัญของการค้าทางบกมีผลต่อฐานะของเวนิส ความมั่งคั่งของเวนิสเหือดหายไปเป็นอันมาก ซึ่งกระทบต่อพลานุภาพทางทหารด้วย 'ราชินีแห่งทะเลอะเดรียติก' (Queen of the Adriatic) ต้องสูญเสียสถานะแห่งมหาอำนาจ เมื่อนโปเลียนเรืองอำนาจ เวนิสตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส เมื่อนโปเลียนสิ้นอำนาจ เวนิสถูกผนวกเข้าสู่อาณาจักรออสเตรีย แล้วกลับคืนสู่อิตาลีในเวลาต่อมา

กรุงศรีอยุธยาแม้จะมีสภาพเป็นเกาะอยู่บ้าง แต่ไม่มากเท่าเวนิส หากแต่เป็นเพราะกษัตริย์อยุธยาทรงนิยมสร้างคลอง ซึ่งกลายมาเป็นทางสัญจรสำคัญ จึงมิใช่เรื่องน่าประหลาดใจที่กรุงศรีอยุธยาได้รับสมญานาม 'เวนิสตะวันออก' นอกไปจากนี้กรุงศรีอยุธยายังเป็นศูนย์กลางการค้าระหว่างประเทศคู่เดียวกับเวนิสอีกด้วย

เหตุใด 'เวนิสตะวันออก' ซึ่งเป็นสมญานามของกรุงศรีอยุธยาจึงถูกถ่ายทอดสู่กรุงรัตนโกสินทร์ ?

กรุงรัตนโกสินทร์จำลองผังเมืองกรุงศรีอยุธยามาใช้สร้าง อีกทั้งยังรับจารีตการชุดคลองจากกรุงศรีอยุธยาด้วย ในทันทีที่สร้างกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโปรดให้ชุด 'คลองรอบกรุง' ตั้งแต่วัดบางลำพู (วัดสังเวช) ผ่านวัดสระเกศ วัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิราชาวาส) ไปจรดวัดเชิงเลน (วัดบพิตรพิมุข) นอกจากนี้ก็มีคลองหลอด 2 คลอง อัน

ได้แก่ คลองวัดเทพธิดาราม และคลองวัดสุทัศน์เทพวราราม รวมตลอดจนคลองมหานาค ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการขุดคลองแสนแสบ และขุดลอกซ่อมคลองเก่า 3 คลอง อันได้แก่ คลองบางขุนเทียน คลองพระโขนง และคลองสุนัขหอน ครั้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็มีการขุดคลอง ผดุงกรุงเกษม

ในขั้นต้น การขุดคลองมีวัตถุประสงค์ในการป้องกันกรุงอยู่ด้วย ดังจะเห็นได้จากคลองคูเมือง (ซึ่งขุดแต่สมัยกรุงธนบุรี และเรียกกันในปัจจุบันว่า 'คลองหลอด') คลองรอบกรุง (ซึ่งเรียกชื่อ 'คลองบางลำพู' บ้าง 'คลองโอร่า' บ้าง) และคลองผดุงกรุงเกษม ภายหลังจากทำสนธิสัญญาบาวริงในปี 2398 ไม่มีการขุดคลองเพื่อป้องกันกรุงอีกแล้ว วัตถุประสงค์หลักเป็นเรื่องของการคมนาคม การขนส่งสินค้า และการบุกเบิกที่ดินสำหรับการเพาะปลูกข้าว

คลองที่ขุดในรัชกาลที่ 4 ภายหลังจากทำสนธิสัญญาบาวริง ได้แก่ คลองถนนตรง คลองสีลม คลองมหาสวัสดิ์ และคลองภาษีเจริญ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้แก่ คลองสวัสดิประม-ประชากร คลองนครเนื่องเขต คลองประเวศบุรีรมย์ คลองสาทร คลองราชดำริห์ คลองไผ่สิงห์โต เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีคลองและคูคลองจำนวนมากที่ไม่ปรากฏประวัติชัดเจน คลองและคูคลองเล็กๆเหล่านี้ แม้ในการสำรวจปี 2520 ยังมีจำนวนมากกว่า 250 แห่ง ทั่วไปได้ถมไปเป็นจำนวนมากแล้ว

นโยบายการขุดคลองเริ่มเหือดหายไป ในสมัยรัชกาลที่ 6 เนื่องเพราะการขนส่งทางบกมีความสำคัญเหนือการขนส่งทางน้ำ ถนนขึ้นมาแทนที่คลอง เมื่อกรุงเทพฯ ยังไม่มีถนน การสัญจรอาศัยแม่น้ำและคลองเป็นหลัก จอห์น ครัวว์เฟิร์ด (John Crawford) ชูตอังกฤษ ซึ่งเดินเรือเข้ามากรุงเทพฯ ในปี 2365 ตื่นขึ้นมาในยามรุ่งสาง นอกจากจะพบวัดวาอารามจำนวนมากแล้ว ยังได้เห็นเรือแพคับคั่งแม่น้ำเจ้าพระยาอีกด้วย เอ็ดมันด์ โรเบิร์ตส์ (Edmund Roberts) ทูตอเมริกันที่เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 3 บรรยายสภาพการจราจรอันคับคั่งในคลองบางลำพู ซึ่งเต็มไปด้วยเรือสินค้า และมีประชาชนอาศัยอยู่สองฝั่งคลองอย่างแน่นหนา มิชชันนารีอเมริกันเมื่อแรกเข้ามากรุงเทพฯ มักจะกล่าวขวัญถึงความยากลำบากในการเดินทางทางเรือ เพราะนอกจากมีปัญหาในการหาเรือและฝีพายแล้ว การเดินทางยังกินเวลานานกว่าที่ควรอีกด้วย การที่กรุงเทพฯ ไม่มีผู้มั่งคั่งทำให้ไม่มีที่เดินออกกำลังกาย ซึ่งเป็นเรื่องที่ฝรั่งต่างชาติหลายคนไม่สบอารมณ์นัก หมอบรัดเลย์ กล่าวถึงถนนในกรุงเทพฯ ในปี 2379 ว่ามีขนาดเพียงเท่าบาทวิถีในตะวันตก

แม้ถนนในกรุงเทพฯ จะเริ่มสร้างอย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ 4 เริ่มต้นจาก 'เจริญกรุง-บำรุงเมือง-เฟื่องนคร' แต่การขยายตัวของถนนเป็นปรากฏการณ์ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา ยิ่งเมื่อกระแสนทรานส์พอร์ต (Motorization) ขึ้นสูงในยุคแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมนับแต่ปี 2504 ประกอบกับกระบวนการสร้างบ้านแปงเมือง (urbanization) เครือข่ายถนน

ไม่เพียงแต่ครอบคลุมกรุงเทพฯ เท่านั้น หากยังขยายตัวโดยไม่หยุดยั้งอีกด้วย คลองและคูจำนวนมากถูกทิ้งให้ตื้นเขิน รัฐบาลและผู้บริหารเทศบาลพระนคร-ธนบุรี ไม่ใส่ใจบำรุงรักษาคลอง ในประการสำคัญมีการถมคลองจำนวนมากเพื่อสร้างถนน คลองสีลมถูกถมเพื่อขยายถนนสีลม คลองถนนตรงถูกถมเพื่อขยายถนนพระราม 4 เป็นอาทิ

การถมคลองจำนวนมากในยุคที่นายช่างานัญ ยุวบูรณ์ เป็นนายกเทศมนตรีพระนคร-ธนบุรี ทำให้กรุงเทพฯ สูญเสียสมญานาม 'เวนิสตะวันออก' ไม่มีใครกล่าวถึงกรุงเทพฯ ในฐานะเมืองแห่งคลองอีกต่อไป คลองจำนวนมากไม่เพียงแต่แปรสภาพเป็นถนนเท่านั้น หากยังสิ้นสภาพในฐานะทางสัญจรทางน้ำเนื่องเพราะความตื้นเขินอีกด้วย และจำนวนไม่น้อยแปรสภาพเป็นที่รองรับน้ำเสียจากอาคารบ้านเรือน ร้านค้า และโรงงาน

ณ บัดนี้ กรุงเทพฯ ยึดกุมสมญานาม 'เวนิสตะวันออก' กลับคืนมาได้อย่างสมภาคภูมิ แม้จะเป็นการยึดกุมตามฤดูกาล มิใช่สมญานามอันถาวรดังปางก่อน เพราะกรุงเทพฯ จะกลายเป็น 'เวนิสตะวันออก' เฉพาะฤดูฝนเท่านั้น เมื่ออย่างเข้าฤดูหนาวและฤดูแล้ง กรุงเทพฯ ก็สิ้นสภาพ 'เวนิสตะวันออก'

สภาพน้ำท่วมกรุงเทพฯ มิได้เพิ่งปรากฏเมื่อกระแสนทรานส์วัตร์พัดพาคลองให้หายไปจากพื้นผิวกรุงเทพฯ แม้เมื่อการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์เพิ่งแล้วเสร็จในปี 2328 กรุงเทพฯ ก็เผชิญสภาวะน้ำท่วม นับแต่นั้นมาน้ำท่วมกรุงเทพฯ ทุกรัชกาล แต่ภาวะน้ำท่วมที่มีผู้กล่าวถึงมากที่สุด ก็คือน้ำท่วมปี 2460 ที่ประชาชนต้องพายเรือไปถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า และน้ำท่วมปี 2485 ที่มีภาพประชาชนพายเรือในถนนราชดำเนิน ซึ่ง 'นายมันนายคง' กล่าวว่าเป็นลางดีที่ไทยจะชนะสงครามอินโดจีน

ในช่วงเวลากว่าทศวรรษที่ผ่านมา รัฐบาลได้ทุ่มเทการใช้จ่ายในการแก้ปัญหา น้ำท่วม ในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก ไม่เพียงแต่จะมีการสร้างคันกั้นน้ำ สถานีสูบน้ำขนาดใหญ่ และประตูระบายน้ำบริเวณปากคลองสำคัญๆ เท่านั้น หากยังทุ่มงบประมาณจำนวนมหาศาลในการยกระดับถนนทั่วกรุงเทพฯ อีกด้วย กรุงเทพฯ ไม่ควรต้องมีปัญหาน้ำท่วม ยิ่งรัฐบาลชุดแล้วชุดเล่ามีนโยบายกักน้ำมิให้เข้าใจกลางกรุงเทพฯ โดยปล่อยให้ น้ำท่วมจังหวัดในรอบบริเวณทลของกรุงเทพฯ และชานเมืองด้วยแล้ว กรุงเทพฯ มิควรได้รับสมญานาม 'เวนิสตะวันออก' ในฤดูฝน หากแต่เป็นเพราะกรุงเทพฯ มีปัญหาการทรุดตัวของแผ่นดินคู่เดียวกับเวนิส การขาดทางระบายน้ำเนื่องเพราะคลองถูกถมเป็นจำนวนมาก และการไหลป่าของน้ำอันเป็นผลจากการตัดไม้ทำลายป่า ในปีนี้น้ำหลากมาากๆ การสกัดน้ำมิให้เข้ากรุงเทพฯ มิอาจกระทำได้นาน ถึงรัฐบาลต้องการเอาใจคนกรุงเทพฯ มากเพียงใด

ก็ตาม แต่ความเดือดร้อนของประชาชนในจังหวัดรอบๆกรุงเทพฯอาจรุนแรงจนปะทุกลายเป็นการจลาจลได้ ด้วยเหตุดังนี้ กระแสน้ำที่ถูกสกัดมิได้เข้ากรุงเทพฯถึงจุดหนึ่งก็ต้องปล่อยให้ทะลักเข้ากรุงเทพฯ เพื่อบรรเทาอารมณ์อันเดือดพล่านของราษฎรชั้นสองในส่วนภูมิภาค

ณ บัดนี้ กรุงเทพฯ แปรสภาพเป็น 'เวนิสตะวันออก' ในฤดูฝน หากแผ่นดินกรุงเทพฯทรุดรุนแรงมากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และคนกรุงเทพฯยังไม่ลดละความเห็นแก่ได้ ในไม่ช้าเวนิสอาจเป็นเพียง 'กรุงเทพฯ ตะวันตก'